

Cirit Oyunu ile İlgili Yabancı Dillerde Yayınlanmış Eserler Üzerine Açıklamalı Bibliyografya Denemesi*

İbrahim Yıldırım**

Giriş

Bibliyografik eserlerin, günümüz bilimsel çalışmalarında, özellikle pratiklik ve zaman tasarrufu bakımından vazgeçilmez bir destek kaynak niteliği taşıdığı bilinmektedir. Herhangi bir alanda inceleme yapacak olan araştırmacılar, konunun tespiti ve sınırlandırılmasından sonra, öncelikle konu hakkında bibliyografik tarama yapma gereği duymaktadırlar. Bu nedenle, ülkemizde de, genel mahiyetteki bibliyografyaların yanında, münferit bilim dallarına ilişkin yayınları kapsayan bibliyografya çalışmalarında artış görülmektedir.

Disiplinler arası bir bilim dalı olarak oldukça farklı bilim alanları ile ilişkide olan spor bilimlerinde ise, bibliyografik yayın hazırlama geleneği henüz oluşmamıştır. Spor bilimleri ile ilgili yayınlar üzerine ilk bibliyografya denemesi olan Nüzhet Baha'nın *Eski ve Yeni Türk Spor Edebiyatı* adlı çalışması¹ dışında, bu alanda zikredilebilecek diğer eserler, İrfan Ünver Nasrattınoğlu'nun Türk spor kültürü hakkındaki yayınları ihtiva eden bibliyografya denemesi² ile Perihan Arbak'ın, ok ve okçulukla ilgili kütüphanelerimizde mevcut yazma ve basma eserleri konu edinen çalışmasıdır.³

Türk spor tarihi ve geleneksel sporlarla ilgili muhtelif yayınlar, kısmen de olsa, tarih, kültür, folklor ve etnografya bibliyografyaları içinde de yer almaktadır. Bu bibliyografyalarda yer alan az sayıdaki yayınlanan spesifik bir alanda araştırma yapacak olan bir spor bilimcisi için yararlı, ancak yetersiz olduğu aşikârdır. Oysa ki, Türk spor kültürüne ait unsurların

* Bu makale, *Türk Kültüründe At ve Atçılık*, Hzl. Emine Gürsoy-Naskali, İstanbul 1995, ss. 264-275. eserinde yer alan aynı adlı yazının gözden geçirilerek genişletilmiş şeklidir.

** Prof. Dr. İbrahim Yıldırım
Gazi Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Ankara.
yildiran@gazi.edu.tr

¹ Nüzhet Baba, "Eski ve Yeni Türk Spor Edebiyatı", *Ülkü* (İlk Seri), XIV/83 (Temmuz 1940), s. 443-448.

² İrfan Ünver Nasrattınoğlu, "Türk Sporları ile İlgili Yayınlar Üzerine Bibliyografya Denemesi". *Geleneksel Türk Sporları Semineri*, Konya Turizm Derneği Yayınları, Ankara 1976, s. 34-46.

³ Perihan Arbak, "Ok ve Okçuluk Hakkında Bibliyografya", *Türk Kültürü*, U/22 (Ağustos 1964), s. 134-136.

araştırılmasına olan ilgi düzeyi, özellikle, ‘eden Eğitimi ve Spor’ öğrenimi veren kurumların yüksek lisans ve doktora programlarındaki artışa paralel olarak yükselmektedir. Genel nitelikteki bu çalışmalarda göze çarpan ortak nokta ise, Türk spor kültürü hakkında değerli bilgiler veren bilimsel veya popüler yabancı kaynaklardan istifade oranının düşüklüğüdür.

Bibliyografyamızın konusunu teşkil eden cirit oyunu hakkında da, oldukça geniş bir zaman dilimi içinde ve değişik coğrafi bölgelerde oynanmış olmasına ve 16. yüzyıldan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde veya etki alanlarında dolaşmış olan Batılı müşahit, seyyah ve diplomatların yazdıkları eserlerde en çok bahsedilen Türk halk ve saray sporu niteliği taşımasına rağmen, bizde henüz ciddi sayılabilecek bilimsel bir eser ortaya konulamamıştır. Cirit oyunu ile ilgili bibliyografya denememiz, bu tür bir eksikliğin yabancı kaynaklarla ilgili bölümünün mümkün olduğunca giderilmesine yardımcı olmak ve benzeri çalışmalara başlangıç teşkil etmek amacını taşımaktadır.

Bibliyografyada, doğrudan cirit oyununu ele alan eserlerle birlikte, muhtevasında cirit oyununun tarihi, köken teorileri, yayılma alanları, oynanış biçimleri, oyun teknikleri ve taktikleri, oynanış nedenleri, oyun için tercih edilen gün, ay ve mevsimler, oyuncu sayıları, oynayanların etnik ve sosyoekonomik durumları, oyun kuralları, seyirci davranışları, cirit kelimesinin etimolojisi, cirit sopasının malzeme ve ebatları gibi bilgilere kısmen veya tamamen yer veren her tür yabancı yayın -ansiklopediler ve lügatler hariç olmak üzere- yer almıştır. Kolaylık sağlaması bakımından, yayınların cirit ile ilgili bölüm veya sayfaları, oyunun nerede, ne zaman ve nasıl oynandığını belirten bilgilerle birlikte açıklama notlarında verilmiştir. Böylece, sadece bibliyografyadan, oyunun tarihi süreç içindeki seyri, zaman derinliği ve mekân genişliği hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

Açıklamalar

1. Kaynak taramaları yurt dışında, Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi bünyesindeki Orientalistik, Etnoloji, Spor ve Merkez kütüphanelerinde yapılmıştır. Dolayısıyla bibliyografyada Almanca eserler ağırlık taşımakta, bunları İngilizce ve Fransızca kaynaklar takip etmektedir.
2. Makalelere ait referanslarda şu şekil ve sıra gözetilmiştir: Makale yazarının soyadı, adı, makalenin adı, süreli yayının adı, cildi, sayısı, yayımlandığı tarih, makalenin süreli yayın içinde bulunduğu sayfalar.
3. Kitaplara ait bibliyografik künyeler verilirken, yazarın soyadı, adı, eserin adı, yayın evi, yayın yeri, tarihi ve sayfa esas alınmıştır.

4. Hazırlayan, derleyen, çeviren ve sadeleştirenler bibliyografik künyelerde gösterilmiştir.
5. Kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla, baştan itibaren her künyeye bir sıra numarası verilmiştir.
6. Kaynaklar, niteliklerine göre, özelden genele doğru alt başlıklara ayrılmışlardır.
7. Künyeleri verilen cirit oyunu ile doğrudan ilgili makalelerin adlarından konularının ne olduğu anlaşıldığından, bunlara açıklama notları konulmamış, ancak orijinal başlıklarının ardından parantez içinde Türkçe çevirileri verilmiştir. Muhtevasında cirit oyununa yer veren diğer tüm eserlerin künyelerine, oyunla ilgili ne tür bilgilere yer verildiğine dair açıklama notları, yer, zaman ve mekân da belirtilerek düşülmüştür.
8. Seyahatname ve sefaretnamelerde gerçek seyahat ve ikamet tarihleri ile, eserlerin basım tarihleri arasında bazen önemli zaman farklılıkları bulunduğundan, bahsedilen olayların gerçekleştiği tarih açıklama notlarında belirtilmiştir.
9. Tercüme dahi olsa, bibliyografik künyelerde, bizzat görülen esere öncelik verilmiş, orijinal eserin adı biliniyorsa, parantez içinde ayrıca gösterilmiştir. Aynı işlem, orijinal kaynağın bilinen Türkçe veya diğer yabancı dillerdeki tercümeleri için de uygulanmıştır.
10. Notlarda verilen bölüm ya da sayfa numaraları, ister orijinal isterse tercüme olsun, görülen ve bibliyografik künyelerde ilk olarak yazılan kaynağa aittir. Değişik dillerdeki çevirileri görülen eserlerin cirit oyunu ile ilgili sayfaları da açıklama notlarında gösterilmiş, burada çeviri dili kısaltılarak (Almanca çeviri: A.ç.; Türkçe çeviri: T.ç. gibi) verilmiştir.
11. Bibliyografyanın sonunda yazar ve yer adları dizinleri verilmiştir. Dizinlerde yer alan numaralar, bibliyografik künyelerin solunda bulunan sıra numaralarıdır. Yazar adları dizini yazarlarla birlikte, eserde emeği geçen diğer kişilerin adlarını da kapsamına almaktadır.

Bibliyografya

I. Cirit Oyunu Hakkında Orijinal Bilimsel Yayınlar

1. Diacovitch VI., Aleksander, *Ein altes türkisches Spiel in Bulgarien*, (Bulgaristan'da Eski Bir Türk Oyunu), *Olympische Rundschau*, 10 (1940), 6-8.
2. Diem, Carl, *Dscheridspiel in Griechenland*, (Yunanistan'da Cirit Oyunu), *Olympische Rundschau*, 14(1941), 5-7.

3. Oppenheim, Max Freiherr v., *Der Djerid und das Djerid-Spiel*, (Cirit ve Cirit Oyunu), *Islamica* 11/4(1927), 590-617.

II. Binicilik Sanatı ve Atlı Oyunlarla İlgili Eserler

4. Diem, Carl, *Asiatische Reiterspiele: Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Völker*, Olms Presse, Hildesheim, Zürich, New York 1982. 297 s.

Not: Eserin cirit oyununa ayrılmış 86 ile 100. sayfaları arasında: Oyun aracı ciridin ve cirit oyununun kökeni üzerine teoriler; Batılı seyahatçilerin ciritten bahseden eserlerinin tahlili; Antik Çağ eserlerinde cirit benzeri oyunlar; cirit alanı olarak İstanbul Atmeydanı'nın tarihi ve burada uygulanan cirit antrenman teknikleri; oyunun yayılma alanları; Cumhuriyet Döneminde Ankara'da cirit oyunu, oyun öncesi seremoniler; oyun müziği ve tercih edilen marş ve destanlar; oyun tekniği; oyuncu sayıları ve kıyafetleri, oyun alanı ebatları; cirit atının seçilmesi ve yetiştirilmesi gibi konular yer almaktadır.

5. Diem, Carl, *Das Trojanische Reiterspiel*, Berlin 1942.

Not: Eserin bütününde, Eski Roma milli destanı Aeneis'de geçen, Etrüsklerin “Troya Oyunu”nun kökeni, oynanış biçimi ve Türklerin cirit oyunuyla benzerliği konu edilmektedir.

6. Isenbart, Hans Heinrich; Buhner, E. Martin, *Das Königreich des Pferdes*, C.J.Bucher Verlag, Augsburg 1989. 303 s.

Not: Cirit oyununun kökeni üzerine görüşler; Etrüsklerin Troya oyunuyla benzerliği; Türk oyunu olarak cirit ve oynanış biçimi; Yunanlılarda cirit oyunu ve kökeni; Etiyopya'da cirit benzeri atlı bir oyun ve bu oyuna ilişkin bir resim söz konusudur. (s. 240–247)

7. Ksenophon, *Reitkunst*, Griechisch u. Deutsch von Klaus Widdra, Schriften u. Quellen der Alten Welt, Bd 16, Akademie-Verlag, Berlin 1965. 71 s.

Not: M.Ö. 360 yılında yazılan eserin Almanca tercümesinin 57 ilâ 59. sayfaları arasında cirit oyununa benzer bir binicilik egzersizi tanımlanmakta ve Yunan ordusuna tavsiye edilmektedir.

8. Taeschner, Franz, *Das Reiterfest der Yürüken zu Ehren des Gazi Ertogrul zu Söğüt*, Mitteilungen der Deutsch-Türkischen Gesellschaft, 44 (1962), 7-9.

Not: Söğüt'te Ertuğrul Gazi'yi anma törenleri kapsamında yer alan cirit oyunlarından bahsedilmektedir.

III. Türk ve Dünya Spor Tarihi ile İlgili Eserler

9. Diem, Carl, *Weltgeschichte des Sports und der Leibeserziehung*, 2 Bde., Cotta Verlag, Stuttgart 1960. I; 580 s.; II: 600 s.

Not: Eserde (I: 355-361), Cirit oyununun kökeni, yayılma alanları, antrenman prensipleri, oyunun oynanış biçimi, oynanış sebepleri, İstanbul'da cirit alanları ve ebatları ile oyunda müziğin kullanımı anlatılmakta, İstanbul ve İsfahan'dan iki cirit sahnesi verilmektedir.

10. Kinzler, Ingeborg, *Die Leibesübungen der Zentralasiatischen Völker*, Diss., (Brandenstein-Closs), Graz 1947. 136 s.

Not: Cirit oyunu ile ilgili 73 ilâ 75. sayfalar arasında, oyunun tarihi, oynanış şekli, oyun aracı kısa mızrağın kökeni ve ebadları hakkında malûmat verilmektedir.

11. Kurelic, Nikola, *Neka Fizička Vježbanja Nasih Naroda I Njihovo Tumačenje u Narodnoj Epskoj Poeziji*, Fiskultura III/1-2 (Beograd 1949), s. 1-17.

Not: Boşnak, Hırvat ve Sırların fiziksel aktiviteleri ve bunların epik şiirlerde tezahürünü konu edinen makalede, cirit oyununun oynanış biçimi, oynanış sebepleri ve toplumsal fonksiyonları anlatılmaktadır.

12. Lukas, Gerhard, *Der Sport im Alten Rom*, Sportverlag, Berlin 1982. 281 S.

Not: Etrüsklerin cirit benzeri "Troya" oyununun kökeni ve oynanış biçiminden bahsedilmektedir. (s. 31-32)

13. Mercier, Louis, *La Chasse et les Sports chez les Arabes*, La Vie Musulmane et Orientale, Paris 1927. 239 s.

Not: Cirit oyununun kökeni, oynandığı ülkeler, Araplar'da yaygınlığı, cirit kelimesinin etimolojisi, cirit sopasının malzemesi ve ebadları, oyunun oynanış şekli açıklanmakta ve cirit üzerine bir Arap minyatürü (Fig. 8) verilmektedir. (s. 204-212)

14. Mulinen, Graf E. v., *Jugendspiele der Karmelbevölkerung*, in: Beitrage zur Kenntnis des Orients, Hrsg.: Hugo Grothe, (Jahrbuch der Münchner Orientalischen Gesellschaft), Bd. VII (Halle 1909), s. 56-71.

Not: Müslüman Arap gençlerinin oyunları arasında "Cerid" adı verilen ve isabet alan oyuncunun, kurtarılmaya kadar esir alınması esasına dayalı. Anadolu cirit oyununun ilginç bir versiyonu olarak değerlendirilebilecek bir oyun tasvir edilmektedir. (s. 67)

15. Riedel, Herbert, *Leibesübungen und körperliche Erziehung in der osmanischen und kamâlistischen Türkei*, Konrad Tritsch Verlag, Würzburg 1942. 91 s.

Not: Cirit değneği ve oyunun kökeni; Oyun tekniği; Konya, Adana, Çankırı ve Ankara-Çubuk'ta faal cirit takımları; İstanbul'da oyunun yasaklanması (1826) konularında bilgi verilmektedir. (s. 31-35)

16. Wildt, Klemens Karl, *Daten zur Sportgeschichte*, Teil 4, Asien, Afrika, Australien u. Neu-Seeland bis 1900, Verlag Hofmann, Schorndorf 1980. 221 s.

Not: Dünya spor tarihinin halklara ilişkin kronolojik verilerini sunan eserde, tarihi süreç içerisinde cirit oyununun oynandığı bölgeler ve oynayan halklar hakkında kısa bilgiler verilmektedir.

IV. Seyahatnameler, Sefaretnameler ve Genel Tarihî Eserler

17. Allom, Thomas, *Constantinople and the scenery of the seven churches of Asia Minor*, Ser. 1.2., London 1840.

Not: Cirit alanı olarak İstanbul Atmeydanı ve cirit oyunu hakkında bilgi verilen eserde, cirit oyununu tasvir eden bir de resim bulunmaktadır. (s. 45)

18. Boue, Ami, *Die europäische Türkei I*, Wien 1889.

Not: 589. sayfada cirit oyununun Arnavutluk'ta, Epir Dağlarında yaygınlığı, oynayanların sosyal statüleri ve Slavların oyunu tanımlamaları gibi konulardan bahsedilmektedir.

19. Bournaby, Frederick, *On Horse Back through Asia Minor*, II, London 1877.

Not: Eserin 47. sayfasında Yukarı Fırat boylarında, Kemah'ta müşahade edilen bir cirit oyunu hakkında bilgi verilmektedir.

20. Breuning, Hans Jakob, *Orientalische Reyzs dess Edlen und Vesten Hans Jakob Breuning von und zu Buschenbach, so er selb ander in der Türckey, Griechenland, Egypten, Arabien, Palestina und Syrien verrichtet*, Strassbourg 1612.

Not: Seyahat tarihi 1579. Eserin 79. sayfasında oyun aracı ciritte eskiden “Zagay” denildiğinden ve Atmeydanı dışında İstanbul'da mevcut diğer bir cirit alanından bahsedilmektedir.

21. Bruyn, Corneille de, *Reizen von Cornelis de Bruyn, Door de vermaardste Deelen von Klein Asia, De Eylander Scio, Rhodus, Cyprus, Metelino, Stanchio & c. mitgaders de vorrnaamste Steden von Aegypten, Syrien en Palestina*, Delft 1698

Not: Seyahat tarihi 1678-1679. S. 136'da İstanbul Atmeydanı'nda cirit oyunu, ciritin malzemesi, ebatları ve oyunun tekniği hakkında malûmat verilmektedir. Oyunun tarifinde oyun aracı ciritte “Zagay” (Berberice) denilmektedir.

22. Cantemir, Dimitrie, *The History of the Ottoman Empire, From the Year 1300, to the Siege of Vienna, in 1683*, Part I, London 1734.

Not: 90. sayfada Osmanlılarda cirit oyunu tanıtılmakta, ciritçi yetiştirmede kullanılan antrenman metotlarından bahsedilmektedir.

23. Castellan, A. L, *Lettres sur la Morée L'Hellespont et Constantinople*, 2. Ausg. Bd. II, Paris 1820.

Not: Eserin 154. sayfasında İstanbul'da cirit oyunundan, oyun esnasında rakibin attığı ciridi yere düşmeden yakalamak amacıyla kullanılan ucu çengelli veya kancalı özel değneklerden söz edilmektedir.

24. Chandler, Richard, *Voyage dans L'Asie Mineure et en Grèce*, Bd. II, Paris 1806.

Not: Seyahat tarihi 1764-1766. Yazar, Milas'ta şahit olduğu bir cirit oyununda hedefini bulan her atışın derhal müzik çalınarak kutlandığını belirtiyor. (s. 15 vd.)

25. Chardin, Jean, *Journal du Chevalier Chardin en Perse, et aux Indes-Orientales, par la Mer-Noire et par la Colchide*, London 1686.

Not: 17. Yüzyılın ikinci yarısında İran'da cirit oyunu, oynanış biçimi, oyuncuların maharetleri, cirit atış mesafeleri, oyuncu sayıları, oyuncuların sosyal konumları ve İranlı oyuncularla birlikte mükemmel cirit oynayan Habeşiler hakkında bilgi verilmektedir. (s. 58, 180)

26. Courmessine, Des Hayes de, *Voiage de Levant fait par le commandement du Roy en l'Annee 1621*, Paris 1624.

Not: İstanbul'da cirit alıştırmalarından ve oyun aracı ciride, Araplarda "Zagay" da denildiğinden bahsedilmektedir. (s. 107)

27. Covel, John, *Diary*, Ms., British Museum, Add. 22, 912 [Yazma]. (Eserin bazı bölümleri, "Extracts from the diaries of J. Covel, 1670-9" başlığı ile, J.T. Bent, *Early Voyages and travels in the levant*, London 1893, adlı eser içinde yayınlanmıştır.)

Not: IV. Mehmed'in 1675 yılında Edirne'de düzenlettirdiği sünnet ve evlenme şenlikleri kapsamında yer alan diğer sportif faaliyetlerle birlikte cirit oyunundan ve oyuncuların maharetlerinden bahsedilmektedir. (v. 220/b-221/a)

28. Dallaway, James, *Constantinople Ancient and Modern*, London 1797.

Not: Padişahın da iştirak ettiği halk şenlikleri ve geçit resimleri esnasında İstanbul Atmeydanı'nda düzenlenen cirit oyunları; çocukluktan itibaren yapılan cirit alıştırmaları; oyuncu kıyafetleri; oyun aracı ciridin ebatları ve malzemesi hakkında bilgi vardır. (s. 69-70)

29. Dappers, O., *Asia, Indien-Persien*, Übersetzt von J. Ch. Beern, Nürnberg 1681.

Not: Safevîler devrinde İran'da müşahede edilen cirit oyunu aktarılıyor. (s. 27)

30. D'arvieux, Le Chevalier Laurent, *Merkwürdigte Nachrichten*, Bd. III. Kopenhagen und Leipzig 1754.

Not: Anı tarihi 1672. Filistin'de cirit oyunundan bahsedilmektedir. (s. 269)

31. D'ohsson, İknadios Mouradga, *Tableau general de L'Empire Ottoman*, IV, Paris 1791.

Not: Ramazan ve Kurban bayramları kutlamalarında İstanbul'da düzenlenen cirit turnuvalarından bahsedilmektedir. (s. 398)

32. Dubois, Montpéroux de, *Voyage autor du Caucase*, III, Paris 1839.

Not: 1834 yılında Rus generali Beboutoff'un maiyetinde Aras Boylarında yapılan gezide, generalin Ermeni, Kürt ve İranlılardan oluşan atlı milislerinin oynadıkları bir cirit oyunu anlatılmaktadır. (s. 449)

33. Flandin, Eugène; Pascal Coste, *Voyage en Perse, entrepris par ordre de M. Le Ministre des affaires étrangères, d'après les instructions dressées par L'Institut pendant les années 1840 et 1841*, 6 Bde., Paris 1843-1854.

Not: 1840 yılında, İran'ın Hoy şehri yakınlarında, Şah'ın muhafız kıtasının Fransız ziyaretçiler adına yaptıkları cirit oyunu gösterileri tasvir edilmektedir. (1:118)

34. Fontmagne, Durand de, *Un Se'jour l'Ambassade de France a Constantinople*, Paris 1902. (Türkçesi: Kırım Harbi Sonrasında İstanbul, Çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul 1977.)

Not: Hatırat tarihi 1856-1858, Doğu roma ve Osmanlı dönemlerinde sportif faaliyetler sahnesi olarak İstanbul Atmeydanı (Hipodrom) hakkında bilgi verilmekte ve bu meydana, yakın geçmişte yeniçeri süvari birliklerinin ve ciride meraklı padişahların oynadıkları ciritin artık oynanmadığından bahsedilmektedir. (T.ç., s. 156)

35. Fryer, John, *A New Account of east India and Persia, being nine Years Travels 1672-1681*, Ausgabe William Crooke, Bd. III, London 1915.

Not: 1680 yılında, İran'a yapılan bir seyahat esnasında müşahede edilen bir atlı oyundan söz edilmekte ve oyuna İngilizce olarak "they gerede" denilmektedir. (s. 134)

36. Galland, Antoine, *Journal d'Antoine Galland pendant son sejour a Constantiople (1672- 1673)*, I-II, Edite par Charles Schefer, Paris 1881. (Türkçesi: İstanbul'a Ait Günlük Anılar, 1672-1673), Çev. Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1973.)

Not: Eserde (II; 72), cirit oyununda gözü çıkan bir Rum'un davacı olmasından dolayı, davalı diğer bir Rum hakkında verilen mahkeme kararı söz konusu edilmektedir.

37. Gedoyn, Lous, *Journal et Correspondence de Gedoyn "Le Turc" (1623-1625)*, Publie par A. Boppe, Paris 1909.

Not: İstanbul Atmeydanı'nda cirit oyunu; cirit atışının yasak olduğu vücut bölgeleri, oyunun tehlikeleri ve tercih edilen oyun günleri anlatılmaktadır. (s. 126)

38. Gerlach, Stephan, *Stephan Gerlachs des aeltern Tagebuch der von zween glorwürdigsten Römischen Kaysern Maximiliano und Rudolpho beyderseits den Andern dieses Nahmens... An die ottomanische Pforte zu Constantinopel abgefertigten und durch den Wohlgeborenen Herrn David Ungnad Freyherrn zu Sonnegk u. Freyburg u. Römisch-Kaeyzerliche Raht*, Frankfurt am Mayn 1674.

Not: 1573-1578 yılları arasında ait günlükte cirit oyununun bilinen en eski tasvirlerinden biri yapılmakta: seyirciler, takım sayıları ve oyun tekniği hakkında bilgiler verilmektedir. (s. 312)

39. Guer, Jean-Antoine, *Moeurs et usages des Turcs, leur religion, leur gouvernement civil, militaire et politique, avec un abregé de l'Historie Ottomane*, T. 1-2, Amsterdam, Paris 1746-1747.

Not: Eserde (II; 252), ciritçilerin yetiştirilmelerinde uygulanan antrenman metotları anlatılmaktadır.

40. Hammer-Purgstall, Josef de, *Geschichte des osmanischen Reiches*, 10 Bd. Pesth 1827-1834 (Türkçesi: Büyük Osmanlı Tarihi. Yay. haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, İstanbul 1990)

Not: Bağdat kuşatması esnasında (1627) Ebu Hanife'nin türbesini ziyaret etmekte olan Veziriazam Hafız Paşa'nın, yaklaşan İran Ordusu'ndan gönderilen elçiye sükûnet ve maharetini göstermek amacıyla karargâhına yanındaki atlılarla birlikte cirit oynayarak çekilmesi hadisesi nakledilmektedir. (V: 57; T.ç. V: 62)

41. Haunolt, Nicholas von, "*Particular Verzeichnuss mit was Ceremonien Gepraeng und Pracht das Fest der Beschneidung dess jetzt regierenden Türkischen Keysers Sultan Murath... dis Namens dess dritten u. Sohns Sultan Mehmet genannt welches voni andern junij bis auff den 12. Julij des 1582 Jars gewehret und continuiert hat zu Constantinopel elebriert und gehalten worden*", in: *Lewenklaw von Amelbeurn, Hansen, Neuve Chronica Turkischer Nation von Türcken selb beschreiben*, Franckfurt am Mayn 1595.

Not: III. Murad'ın 1582'de İstanbul'da düzenlettirdiği sünnet ve evlenme şenliği kapsamındaki binicilik hünerleri arasında, hızlı koşan at üzerinde hedefe cirit atışı gösterilerinden söz edilmektedir. (s. 489)

42. Herbert, Thomas, *Travels in Persia (1627-1629)*, London 1928.

Not: İran’da, I. Şah Abbas döneminde şahit olunan ve “Jarid” adı verilen atlı oyunda gösterilen maharetlerden bahsedilmektedir. (s. 50)

43. Ives, Edward, *A Voyage from England to India*, London 1773.

Not: Bağdat’da cirit oyunu; oyunda sergilenen fair-play anlayışı; oyun tekniği ve cirit atlarının tasvirleri söz konusudur. (s. 272)

44. La Boullaye-Le Gouz, *Les voyages et observations du sieur de la Boullaye le Gouz, gentilhomme angevin*, I, Paris 1653.

Not: Basra’da “Türk törelerini izleyen” Sultan Ali Paşa’nın oyunu yaşatmaya çalıştığı ve sarayında cirit oynattığından bahsediliyor. (s. 274)

45. La Motraye, François Aubry de, *Voyages de la Motraye en Europe, en Asie et Afrique*, Bd. I, La Haye 1727 (İngilizcesi: *Travels through Europe, Asia and part of Africa*. I, London 1732.)

Not: Seyahat tarihi 1699. İstanbul Atmeydanı’nda cirit oyunundan ve meydanın numaralandırılarak bölümlere ayrılmış alanlarında 8’er kişilik gruplar halinde yapılan cirit alıştırılmalarından bahsedilmekte (s. 224) bir adet de cirit oyunu tablosu verilmektedir. (s. 216)

46. Lane-Poole, Stanley, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London 1895.

Not: Kahire’de cirit oyunu, oyunun tasviri, Yukarı ve Aşağı Mısır’da kullanılan ciritlerin ebadları, cirit değneğinin malzemesi ve cirit kelimesinin menşei ile cirit benzeri “Birdjas” oyunu söz konusudur. (s. 362, 404)

47. Lubenau, Reinhold, *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau, 1-11*, (W. Sahm), Königsberg 1912, 1915.

Not: III. Murad’ın düzenlettirdiği 1582 şenliklerinde İstanbul’da bulunan seyyah, Beyazıt Meydanı’nda bulunan küçük bir binada yapılan akrobasi, eskrim, okçuluk ve cirit talimlerinden bahsetmektedir (I: 183, 184),

48. Malcolm, John, *Leben und Sitte in Persien*, Aus dem Englischen übersetzt von Wilhem Adolf Lindau, Dresden 1828.

Not: Seyahat tarihi 1800, Tahran şehri girişindeki düzlükte, Şah’ın muhafız alayının İngiliz elçilik heyetini karşılamak için yaptıkları cirit oyunu gösterilerinden söz edilmektedir. (s. 113, 114)

49. Melling, Antoine-Ignace, *Voyage pittoresque a Constantinople et sur les Rives du Bosphore*, Paris 1819.

Not: İstanbul’da bir cirit oyununu tasvir eden Tablo 15’in açıklamasında; “Zagay” denilen oyun aracı ciridin malzemesi, ebatları, atış mesafesi; oyun tekniği, kuralları, ciritten korunma yolları, cirit atışının yasak ve serbest olduğu vücut bölgeleri; yere düşen ciritleri oyun esnasında toplayarak oyunculara ulaştıran yardımcıları; cirit oyununda gözünü kaybeden Erzurum Valisi Yusuf Paşa’nın, olaya sebebiyet vereni affetmekle gösterdiği sportmenlik anlayışı gibi konular yer almaktadır.

50. Moltke, Helmuth v., *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1833 bis 1839*, 2. Aufl., Berlin 1876. (Türkçesi; Türkiye Mektupları, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.)

Not: Urfa-Birecik’te cirit oyunu; oyun aracı ciridin ebadları, oyunun tasviri ve oyuncuların maharetleri, oyuncuların sosyal ve etnik yapıları, oyuncu kıyafetleri, her Cuma günü oynanması gelenek olan oyunda seyirci davranışları ve takım tutma anlayışları, oyunun tehlikeleri ve korunma yolları, cirit atarının tasviri, oyuna katılmaktan duydukları sevinç ve iyi bir atı olan herkesin sosyal durumu ne olursa olsun oyuna iştirak edebilmeleri gibi konulardan bahsedilmektedir. (s. 340, 341)

51. Mordtmann, Andreas David, *Anatolien. Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850- 1859)*, Eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Franz Babinger, Orientbuchhandlung, Hannover 1925.

Not: Boğazköy’de cirit oyunu; oyunun tasviri, yere düşen ciridlerin oyunculara iletilmesi yöntemi, cirit oyununda centilmenlik unsurları, kurallara uymayan oyuncuların hakem heyetince cezalandırılmaları; Cüdi’lik kavramının Memluk kökeni, Mısır’dan İstanbul’a getiriliş tarihi ve İstanbul’da cirit oyunu yasağı hakkında bilgi verilmektedir. (s. 484)

52. Naumann, Edmund, *Vom Goldnen Horn zu den Quellen des Euphrat*. Reisebriefe, Tagebuchblätter und Studien über die Asiatische Türkei und die Anatolische Bahn, Verlag von R. Oldenburg, München, Leipzig 1893.

Not: Süleymaniye-Irak, Urfa ve Kayseri’de cirit oyunu; yere düşen ciritlerin ucu kıvrık bir değnekle toplanması, oyuncuların taşıdıkları cirit sayısı ve oyunda müzik unsuru konu edilmektedir. (s. 218)

53. Niebuhr, Carsten, *Beschreibung von Arabien*, Kopenhagen 1772.

Not: Yemen’de cirit oyunu; oyunun tasviri, oynayanların sosyal ve etnik yapıları; Arapların ve Türklerin oyuna ilgi düzeylerinin farklılığı, Mısır’da Türkler tarafından yoğun olarak oynandığı ve Yemen’de Emir Ferhan’ın hedefini bulan her atış için ödediği “acı

parası" gibi konulara değinilmekte (s. 212) ve Yemen'de bir cirit oyunu tablosu verilmektedir. (Tab. 15)

54. Olearius, Adam, *Viel vermehrte moscowitische und persianische Reisebeschreibung*, Hamburg 1696.

Not: Seyahat tarihi 1635-1639, Hazar Denizi'nin Batı kıyısındaki Şirvan'ın başşehri Şamahı'da, oyuncuların Türkçe "Hoşgeldin" diyerek karşıladığı Alman elçilik heyeti için yapılan karşılama şenlikleri kapsamındaki at yarışları ve binicilik oyunları içinde adı verilmeden cirit oyunu tasvir edilmekte; ayrıca İsfahan'da müşahede edilen cirit antrenmanlarından bahsedilmektedir. (s. 231)

55. Pallis, Alexander, *In the days of the Janissaries. Old türkish life as depicted in the "travel- Book" of Evliya Chelebi*, London, New York, Melbourne, Sydney, Cape Town 1951.

Not: Yeniçerilerin sportif faaliyetleri ile ilgili 7. Bölümde (s. 200-208) cirit oyunundan ve İstanbul'un cirit oynanan meydanlarından bahsedilmektedir.

56. Pitts, Joseph, *A Faithful Account of the Religion and Manners of the Mahometans*, London 1738.

Not: 18. yüzyılda Cezayir'de ki esaret anlarında, yazar, Cezayir'de tanık olduğu cirit oyunundan (Lâb el Cerid) bahsetmektedir. (s. 35)

57. Puckler-Muskau, Hermann, *Mehemed Ali's Reich*, Stuttgart 1844.

Not: Aşağı Mısır'da müzik eşliğinde oynanan bir cirit oyununu tasvir eden yazar (s. 342), aynı oyunu ikinci kez Sudan'da, Quad-Medina'da gördüğünü belirtmektedir. (s. 361)

58. Ricaut, Sir Paul, *Die Neu-Eröffnete ottomanische Pforte*, Augsburg 1694.

Not: İstanbul'da Saray oyunu ve İç Oğlanların önemli eğitim araçlarından biri olarak cirit; biri İç Oğlanlar, diğeri zenci hadımlar tarafından oluşturulmuş turnuva takımları; oyunculara verilen cüdi adı; oyunun tasviri ve oyun aracı ciritin menşei gibi konulara yer verilmiştir. (s. 132 vd.)

59. Rich, Claudius James, *Narrative of a Residence in Koordistan*, I, London 1836.

Not: Süleymaniye-Irak yakınlarında davul zurna eşliğinde oynanan bir cirit oyunundan bahsedilmektedir. (s. 170 vd.)

60. Schrader, Friedrich, *Konstantinopel, Vergangenheit und Gegenwart*, Tübingen 1917.

Not: İstanbul Atmeydanı'nda cirit oyunu ve antrenmanları: Namık Kemal'in "Cezmi" romanında cirit oyununun işlenişi; oyun, oyuncu ve oyun aracının tasviri söz konusu edilmektedir. (s. 23-26)

61. Tavernier, Jean-Baptiste, *Nouvelle Relation de l'Interieur du serail du Grand Seigneur*, Paris 1675.

Not: Saray ileri gelenlerinin özel alanda cirit oyunları: oyunları idare eden Cirit-Beyi: seyirciler; oyunda yaralananlara verilen ödüller; oyuncuların gösterdikleri centilmen davranışlar ve oyunun oynanış biçimi konu edilmektedir. (s. 69-71)

62. Thevenot, Jean de, *The Travels into the Levant*, London 1687. (Fransızcası: *Relation d'un Voyage fait au Levant*. Paris 1664; eserin bazı bölümlerini Türkçe'ye çeviren Reşit Ekrem Koçu. 1655-56'da İstanbul ve Türkiye. İstanbul 1939.)

Not: İstanbul'da muhariplerin mutad eğlence aracı olarak cirit oyunu; cirit sopasının tasviri ve oyun prensibi ve Mısır'da cirit oyunu gibi konulara değinilmektedir. (s. 108, 109)

63. Volney, M. Constantin-François, *Voyage en Egypte et en Syrie*, Publ. avec une introd. et des notes de Jean Gaulmier, (Le monde d'outre-mer passe et present, ser. 2: Dokuments 2), La Haye, Paris 1959. (Almanca: *Volney's Reise nach Syrien und Ägypten in den Jahren 1783, 1784, 1785*. Aus dem französischen übersetzt, Jena 1788.)

Not: "Memlûklarda Egzersizler ve Eğitim" başlığı altında, Memlûkların askeri talim aracı olarak cirit oyunu zikredilmekte, oyun aracı ciritin ve oyunun tasvirleri yapılmaktadır. (s. 105; A.ç. I; 136)

64. Walsh, Thomas, *Journal of the Late Campaign in Egypt*, London 1803.

Not: Devlet ileri gelenlerinin cirit oynamaları ve oyunda sakatlanmaları halinde gösterdikleri hoşgörölü tavırlardan bahsedilmektedir. (s. 243, 244)

65. White, Charles, *Three Years in Constantinople*, I, London 1845.

Not: İstanbul'da cirit oyunu; Lahanacılar ve Bamyacılar adı verilen cirit takımları söz konusu edilmektedir. (s. 301)

66. Wild, Johann, *Neue Reysbeschreibung eines gefangenen Christen, wie derselbe... zum siebenden mal verkauft werden, welche sich Anno 1604 angefangen und 1611 ihr end genommen... in sonderheit von der Türcken... Walfahrt... nach Neckha. Item von der Stadt jerusalem... Desgleichen von der Stadt Constantinopel, durch Johann Wilden*, Nuremberg 1613.

Not: Seyahat tarihi 1604-1611. İstanbul'da cirit oyunundan ve öncelikli cirit meydanı olarak Atmeydanı'ndan bahsedilmektedir. (s. 247)

67. Willamont, J. de, *Les Voyages du Seigneur de Willamont*, Paris 1595.

Not: 1589-1590 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş olan gezgin, Padişah III. Murad'ın bir yakını ile evlenen Siyavuş Paşa'nın düğününde gördüğü binicilik, okçuluk ve

cirit gibi spor gösterilerinden ve cirit oyuncularının maharetlerinden bahsetmektedir. (s. 495, 496)

68. Wisantios, Skarlatos, *Konstantinopolis*, I, Athen 1857.

Not: İstanbul'da cirit oyunu; cirit takımları Lahanacılar ve Bamyacılar: bu tür takımların oluşturulmasının Bizans'ın maviler ve Yeşilleri ile ilgisi ve 1799'da Fransızlara karşı Mısır'a gönderilen yardım birliklerinin komutanı İzzet Mehmed Paşa'nın cirit oyunu esnasında gözünü, kaybetmesi hadisesi hakkında bilgi verilmektedir. (s. 252).

69. Wratisslaw, Wenceslas, *Anılar: 16. yy. Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler*, Çev. M. Süreyya Dilmen, Karacan Yayınları, İstanbul 1981. (İngilizce: "Adventures: What he saw in the Turkish Metropolis Constantinople, experienced in his Captivity and af ter his happy return to his country, committed to writing in the Year of our Lord 1599", Literally translated from the Original Bohemian by A. H. Wratisslaw, London 1862.)

Not: Anı tarihi: 1591, İstanbul Atmeydanı'nda Cuma günleri oynanan cirit oyunları: saraya mensup genç ciritçilerin giyim-kuşamları, oyuncu sayıları, oyun süresi, oyun ve oyun aracının tasviri, yere düşen ciritleri almak için kullanılan ucu kıvrık değnekler, oyunda ustalık gösteren oyunculara oyun sonrası kızlar tarafından verilen armağanlar ve "birbirleri ile içki ve oburluk yarışması yapan" Batı gençliği ile ciriti yarışma ve eğlence unsuru yapan Türk gençleri arasındaki fark anlatılmaktadır. (s. 67, 68)

V. Edebiyat ve Sanat Eserleri

70. Hammer-Purgstall, Josepf de, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst*, Bd. III, Pest 1837.

Not: İstanbul'da ana cirit alanı Atmeydanı dışında, şair Kadri'nin 16. yüzyılda Edirnekapı önünde inşa ettirdiği cirit antrenman sahasından bahsedilmektedir. (s. 88)

71. Littmann, Enno, *Arabische Beduinenerzählungen*, Strassburg 1908.

Not: İki grup arasında oynanan, kaçma-kovalama karakterli ve eldeki mızrakla rakibin ensesine dokunma esnasına dayalı atlı bir oyundan bahsedilmekte ve oyun cirit değil, polo (!) oyununa benzetilmektedir. (s. 54-55)

72. Morier, James, *Ayesha, The Maid of Kars*, Bd I, London 1834.

Not: Romanda, Türk-İran sınır bölgesinde geçen bir cirit oyunu hakkında tafsilatlı bilgiler verilmektedir. (s. 305 vd.)

73. Taeschner, Franz, *Alt Stambuler Hof-und Volksleben*, Ein türkischer Miniaturealbum aus dem 17. Jahrhundert. Tafelband I, Orient-Buch-Handlung Heinz Lafaire, Hannover 1925.

Not: IV. Mehmed dönemi (1648-1687) İstanbul saray ve halk hayatını yansıtan albümde, 6 nolu minyatür atlı cirit oyununa. 37 nolu minyatür ise yaya cirit alıştırmasına aittir.

74. Vergil, P. M., *Aenis. Das römische Nationalepos*, Übertragung, Anmerkungen und Nachwort: Thassilo von Scheffer, "Wilhelm Goldmann Verlag, Berlin [t.y.].

Not: İ.Ö. 70-19 yılları arasında yaşayan yazarın eserinde, 12'şer kişilik üç takım arasında oynanan, kaçma-kovalama karakterli, oyuncuların ikişer mızrağa sahip oldukları, cirit oyununa benzeyen ve "Troya oyunu" denilen bir oyun tasvir edilmektedir. (V: 556-602)

Dizinler

I. Yazar Adları Dizini

Allom, Thomas: 17	La Motraye, F. Aubry de: 45
Babinger, Franz: 51	Lane-Poole, Stanley: 46
Bent, J.T.: 27	Lewenkaw, A. Hansen von: 41
Poppe, A.: 37	Lindau, Wilhelm Adolf: 48
Boue, Ami: 18	Littmann, E.: 71
Bournaby, Frederick: 19	Lubenau, Reinhold: 47
Breuning, Hans Jakob: 20	Lukas, Gerhard: 12
Bruyn, Corneille de: 21	Malcolm, John: 48
Cantemir, Dimitrie: 22	Melling, Antoine-Ignace: 49
Castellan, A. L.: 23	Mercier, Louis: 13
Chandler, Richard: 24	Moltke, Helmuth von: 50
Chardin, Jean: 25	Mordtmann, Andreas David: 51
Coste, Paskal: 33	Morier, James: 72
Courmessine, Des Hayes de: 26	Naumann, Edmund: 52
Covel, John: 27	Niebuhr, Carsten: 53
Crooke, William: 33	Olearius, Adam: 54
Çevik, Mümin: 40	Oppenheim, Max Freiherr von: 3
Dappers, O.: 29	Örik, Nahid Sırrı: 36
D'Arvieux, Le Chevalier Laurent: 30	Örs, Hayrullah: 50
D'Ohsson, İknadios Mouradga: 31	Pallis, Aleksander: 55
Diacovitch, Aleksander: 1	Pitts, Joseph: 56
Diem, Carl: 2, 4, 5, 9	Puckler-Muscau, Hermann: 57
Dilmen, Süreyya: 68	Ricaut, Sir Paul: 58
Dubois, Montpereux de: 32	Rich, Claudius James: 59
Flandin, Eugene: 33	Ricdel, Herbert: 15
Fontmagne, Durand de: 34	Sahm, W.: 47
Fryer, John: 35	Schefer, Charles: 36
Galland, Antoine: 36	Scheffer, Thassilo von: 74

Gaulmier, Jean: 62
Gedoy, Louis: 37
Gerlach, Stephan: 38
Grothe, Hugo: 14
Guer, Jean-Antoine: 39
Hammer-Purgstall, Josef de: 40, 70
Haunolt, Nicholas von: 41
Herbert, Thomas: 42
İsenbart, Hans Heinrich: 6
Ives, Edward: 43
Kılıç, Erol: 40
Kinzler, Ingeborg: 10
Koçu, Reşit Ekrem: 62
Ksenophon: 7
Kureliç, Nikola: 11
La Boullaye-le Gouz: 44

II. Yer Adları Dizini

Adana: 15
Afrika: 45
Anadolu: 14
Ankara: 4, 15
Arabistan: 13, 20, 53, 71
Arnavutluk: 18
Asya: 29, 45
Atmeydanı: 4, 7, 20, 21, 28, 34, 37, 45, 60, 66, 69, 70
Bağdat: 40, 43
Balkanlar: 18
Basra: 44
Bayezit Meydanı: 47
Boğazköy: 51
Bulgaristan: 1
Cezayir: 56
Çankırı: 15
Çubuk: 15
Edirne: 27
Edirnekapı: 70
Epir Dağları: 18
Erzurum: 49
Etyopya: 6
Fırat Bölgesi: 52
Filistin: 20, 21, 30
Haliç: 52
Hindistan: 29, 35, 43
Hoy: 33
İrak: 52, 59
İsfahan: 9, 54
İngiltere: 43

Schrader, Friedrich: 60
Soytürk, Gülçiçek: 34
Tavernie, Jean-Baptiste: 61
Thevenot, Jean de: 62
Vergil P.M.: 74
Volney, Constantin-François: 63
Walsh, Thomas: 64
White, Charles: 65
Widra, Klaus: 7
Wild, Johann: 66
Wildt, Klemens Karl: 16
Willamont, J. de: 67
Wisantios, Skarlatos: 68
Wratislaw, A. H.: 69
Wratislaw, Wenceslas: 69

İran: 25, 29, 33, 35, 40, 42, 48, 54, 72
İstanbul: 4, 9, 17, 20, 23, 26, 28, 31, 34, 36-38, 41, 45, 47, 49, 51, 55, 58, 60, 62, 65-70, 73
Kafkasya: 32
Kahire ; 46
Kars: 72
Kayseri: 52
Kemah: 19
Kıbrıs: 21
Kırım: 34
Konya: 15
Mısır: 20, 21, 46, 51, 53, 57, 62, 63, 64, 68
Milas: 24
Orta Asya: 10
Ön Asya: 17, 19, 21, 24, 51
Rodos: 21
Roma: 5, 12, 74
Söğüt: 8
Sudan: 57
Suriye: 14, 20, 21, 63
Semahı: 54
Şirvan: 54
Tahran: 48
Türkiye: 15, 18, 20, 22, 50, 52, 61, 72
Urfa: 50, 52
Viyana: 22
Yemen: 53
Yugoslavya: 11
Yunanistan: 2, 20, 24